

Xamdam ISMOILOV,
O‘zDSMI “O‘zbek va jahon filologiyasi” kafedrası dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

Anvar ISMOILOV,
O‘zRFA San‘atshunoslik instituti katta ilmiy xodimi,
san‘atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ZAMONAVIY O‘ZBEK TEATRIDA MAYDON TOMOSHALARI AN‘ANALARINING IFODASI

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek maydon tomoshalari an‘analarining zamonaviy o‘zbek teatridagi talqini xususida so‘z boradi. Bu borada rejissyor O.Salimov tomonidan Farg‘ona viloyati musiqali drama va komediya teatrida sahnalashtirilgan, an‘anaviy teatr xususiyatlarini o‘zida aks ettirgan “Toshkentga sayohat” (Hamza asari asosida) spektakli tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: maydon tomoshalari, an‘ana, zamonaviy teatr, rejissyor, sahna talqini, aktyorlik san‘ati, masxarabozlik, pantomima.

Аннотация. В статье рассматривается интерпретация традиций узбекских площадных представлений в современном узбекском театре. В этой связи анализируется спектакль «Путешествие в Ташкент» (по произведению Хамзы), поставленный режиссером О.Салимовым в Ферганском областном музыкальном театре драмы и комедии, в котором отражены особенности традиционного театра.

Ключевые слова: площадные представления, традиция, современный театр, режиссер, сценическая интерпретация, актерское мастерство, клоунада, пантомима.

Abstract. This article examines the interpretation of Uzbek stage performance traditions in contemporary Uzbek theater. In this regard, it analyzes the play "Journey to Tashkent" (based on the work by Khamzi), staged by director O.Salimov at the Fergana Regional Musical Drama and Comedy Theater, which reflects the characteristics of traditional theater.

Keywords: stage performances, tradition, contemporary theater, director, stage interpretation, acting, clowning, pantomime.

XX asrgachamavjudbo‘lgan o‘zbek an‘anaviy teatri xalqchilligi, o‘tkir satirik xususiyatlari, “ustoz-shogird” an‘analari asosida rivoj topgani bilan qadrli. Maydon tomoshalarining yirik namoyandalari Bidiyorshum, Zokir eshon, Sa‘di maxsum, Yusufjon qiziq va boshqa san‘atkorlar faoliyatida aktyor ijrochiligi va masxarabozlik san‘atining badihago‘ylik, plastik ifodaviylik, pantomima, askiya, musiqiy

ritmni his qilish va boshqa xususiyatlar o‘z ifodasini topgan.

XX asr 70-yillarida o‘zbek teatri rejissurasida an‘anaviy teatr unsurlarini qayta tiklashga urinishlar kuzatildi. Bu, ayniqsa, rejissyorlar T.Xo‘jayev va B.Yo‘ldoshevning faoliyatida aks etib, ular tomonidan sahnalashtirilgan “Oltin devor” (E.Vohidov), “Kelinlar qo‘zg‘oloni” (S.Ahmad), “Maysaraning ishi” (Hamza) singari

spektakllarda an'anaviy teatr namoyandalarning merosi o'zining yorqin ifodasini topdi.

Mustaqillik davrida o'zbek xalq tomosha san'atining eng yaxshi an'alarini tiklashga bo'lgan e'tibor yanada kuchaydi. Qator teatrlarda mazkur tendensiya kuzatildi. Ushbu yo'nalishdagi e'tiborli sahna asarlaridan biri – bu 1991-yili Yusufjon qiziq Shakarjonov nomidagi Farg'ona viloyat musiqali drama va komediya teatrida sahnalashtirilgan Hamzaning "Toshkentga sayohat" spektaklidir. Ma'lumki, u "Qozonga sayohat" nomli asarning o'zbekchaga tabdili hisoblanib, mazkur pyesada barcha qahramonlar – aholining turli qatlamlari vakillari va har xil kasb egalari hisoblanadi. Ularning barchasining nuqsoni bor. Ta'zirini yeydigan esa Asomboy ismli badavlat shaxs. Oddiy xalq vakillari pyesa so'nggida g'olib keladi.

Kam hajmli, ammo mazmunan boy bo'lgan mazkur asar rejissyor Olimjon Salimov tomonidan masxarabozlar tomoshasi shaklida sahnalashtirildi. Inson qancha sodda va nodon bo'lsa, u shunchalik o'zi uchun noqulay hamda boshqalar uchun kulgili vaziyatlarda qolishi rejissyorlik fikr-mohiyatini tashkil etgan.

Spektaklga rejissyor tomonidan kiritilgan prolog e'tiborni tortadi. Unda masxaraboz ko'rinishdagi ijrochilar, katta qo'g'irchoqlar spektakl qatnashchilarini jonli ijrodagi musiqa jo'rligida birin-ketin tanishtiradi. Bu zaminimizga yevropa tipidagi teatr kirib kelguniga qadar mavjud bo'lgan maydon tomoshalarini eslatadi. Shuningdek, O.Salimov mazkur prologga kamerachi personajini ham kiritgan bo'lib, u sahnaga kirib kelayotgan qatnashchilar-u, boshqa barcha ijrochilarni suratga oladi. Mazkur jarayonda, shu bilan birga, spektakl davomidagi qahramonlarning janjalli sahnalarida XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi ovozsiz kinoda kuzatilgan xususiyatlar, jumladan, kinoplyonkani tezlashtirib aylantirishdan unumli foydalanildi. Bunda ijrochilar xatti-harakatini tez amalga oshiradi hamda oldindan yozib olingan so'zlar tezlashtirilgan holda yangraydi. Ijrodagi mazkur plastik yechim qahramonlarning libos va grimidagi ifodaviylik bilan muvofiqlashib, tomoshabin uchun kulgili vaziyatlarni keltirib chiqaradi. Rejissyorning ushbu sahnalardagi maqsadi aynan kuldirishdan iborat.

Prologdagi tanishtiruvdan so'ng, sahnaga dorbozlar chiqishi, doira sadolari ostida barcha ijrochilar, qo'g'irchoqlar raqsga tushishi, shu bilan birga, ko'rinishdan ko'rinishga o'tganda hamda qahramonlarning xatti-harakatlarini yorqinroq ifodalashda mashshoqlarning doira bilan mu-

siqa chalishi va yallalar aytishi ham spektaklning o'zbek an'anaviy tomosha san'ati xususiyatlari bilan yo'g'rilganligini asoslaydi. O'z navbatida, bu kabi ifoda vositalari spektakl aktyorlarining tengsiz ijrolari bilan uyg'unlik kasb etishi hamda sahna bir soniya ham bo'sh turmasligi natijasida tomoshabin umuman zerikmaydi.

Rejissyor tomonidan kiritilgan qo'shimchalar spektaklning yanada tomoshabop chiqishi uchun sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Xususan, mehmonxonaning "18-nomeri"dagi karavot chetida osilib turgan chaqiruv qo'ng'irog'ini O.Salimov jonlantirgan bo'lib, ushbu rekvizit Asomboy va xizmatkor o'rtasida kulgiga boy kelishmovchiliklar ro'y berishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, O.Salimov Boyning yarim kechasi burgaga talanishini alohida sahnada ko'rsatdi. Mazkur sahnadagi aktyor M. Yusupov tomonidan amalga oshirilgan plastik xatti-harakatlar Boyning burgaga talanganiga tomoshabinni ishontira oldi. Shuningdek, Boy xizmatkorga burgaga qarshi dori olib kelishni buyurishi, xizmatkorning esa tong saharlab dori ketidan yurgisi kelmayotgani vajidan, turli bahonalar izlashi ajoyib va yumorga boy bo'lgan "Borsam-u, u bo'lmasa" dialogining yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Spektakldagi Asomboy roli ijrochisi M.Yusupov "Borsam-u, u bo'lmasa" syu-jeti Sulaymon qori bilan Oxun qiziq o'rtasidagi suhbatdan olingan" [1, 6-b], deb ta'kidlaydi.

Xuddi pyesadagi singari spektaklda xizmatkor Abdulrahmon butun mashmashani boshlab bergan personajligiga urg'u berilgan. Rejissyor ushbu qahramonning nega bunday ishga qo'l urgani sababini izlarkan, bu savolga javobni Abdulrahmonning pulga o'chligida topadi. U sahnada qanchalik anqov va ovsar bo'lib ko'rinmasin, aslida u hammani o'z "nog'orasiga o'ynatadi". Aslida ham "tentaklik – rasmiy dunyoning har qanday "me'yorlari" va qisuvlaridan, shuningdek, uning tashvishlari va jiddiyatlaridan xoli bo'lgan erkin bayramona donolikdir" [2, 283-b].

Shaharlik Ibrohimning gazetaga yolg'on e'lonlar berishi oqibatida Boyning huzuriga turli ehtiyoj va istaklar bilan kelgan qahramonlarning xarakterlari, yurish-turishi va mimikasini O.Salimov bo'rttirishga erishgan.

Mazkur xarakterlardagi quvlik, laqmalik, qitmirlik, pulga o'chlik va boshqa o'ziga xosliklar ijrochilarning plastik harakati, imo-ishorasi, so'z ohangidagi dinamika hamda rang-baranglik orqali yorqinlashdi. Ularning barchasi bosh qahramonning asabini qo'zg'ash va mehmonxona "18-nomeri"ni bo'shatib qo'ymagani uchun pushaymon bo'lishiga qaratilgan bo'lib, bu Ibrohim personajining maqsadini mujassam etgan. O'z navbatida Ibrohim xarakteri afandinamo xususiyati bilan rejissyor uchun sodda Asomboyni chuv tushirishda muhim harakat chizig'iga aylangan. Bunday janrdagi tomoshada "aktyor o'z rolini nihoyatda ustalik bilan "yasaydi" – xarakteri, ko'rinishi, so'zlash manerasi xuddi rassom o'z suratini chizgandek, aktyor ham o'z rolini "chizadi" va juda ustalik, katta mahorat bilan "o'ynab ko'rsatadi" [3, 79-b].

Aktyorlarning ijrolarida o'zbek an'anaviy teatri ijrochilarida kuzatilgani singari erkinlik, badihago'ylik, bo'rtirma kuzatilib, bu rejissyorning xalq tomosha san'atini zamonaviy o'zbek teatrida aks ettirish maqsadiga bo'ysundi. Ijrochilar betakror texnika, nozik plastika, kutilmagan improvizatsiyani yorqin namoyish etdi. "Ba'zi munaqqidlar ijrochilarni qo'pol naturalizmda ayblashdi" [4, 152-153-bb.]. Aslida, bu ochiq maydonda tomosha ko'rsatgan qiziq-larga bo'lgan hurmat, qadimiy xalq teatriga xos xususiyatlarning targ'ibotidir. Mana shu xususiyatlardan biri ijrochilarning erkin ijod va izlanishlariga keng imkoniyat yaratish bo'lib, mazkur spektaklda O.Salimov o'z aktyorlari

uchun bunga yo'l qo'yib bergan. Aynan "ijodkor sifatidagi aktyor – rejissyor uchun haqiqiy material" [3, 18-b] bo'lgan. Natijada aktyorlarning har bir harakati, mimikasi, hatto kichik pauzalari tomoshabinda kulgi uyg'otadi.

"Toshkentga sayohat" spektaklida rejissyor va rassom hamkorligida yuzaga keltirilgan ssenografik yechimdagi shartlilik va majoziylik ham aynan o'zbek an'anaviy teatriga ishoradir. "Dekoratsiyadan tortib ijrochilarning tashqi ko'rinishigacha barcha-barchasi tomoshabinni kuldirishga xizmat qiladi. Boyning sun'iy qorni, do'mbillab beo'xshov yugurishlari, rejissyor uslubining soddaligi – barchasi shu maqsadga qaratilgan" [4, 153-b].

Spektakl oxirida Asomboy ta'zirini yegach, mehmonxonadan ketmoqchi bo'lganida asta-sekin tomosha qatnashchilari sahnaga chiqib keladi va bir butun bo'lib avansahnaga joylashishadi. Shu nuqtada tomosha ichidagi tomosha ham yakunlanadi hamda aktyorlar obrazdan chiqib, maydon tomoshalarining ijrochi qiziqlari, masxarabozlari qiyofasiga kirishadi.

Spektakl sahnalashtirishda rejissyorning qunt bilan izlangani, so'z va harakat, musiqa va plastika singari ifoda vositalarining o'rinli qo'llanishiga hafsala bilan yondashgani, aktyorlar, rassom va boshqa ijodkorlarni bir maqsad yo'lida birlashtira olgani natijasida juda qiziqarli, tomoshabop spektakl bunyod etildi. Spektakl shaklan oddiy, jozibali, tomoshabop, mazmunan juda boy, qiziqarli, eng asosiysi, kulgili talqin etildi. Unda asosiy e'tibor xalq tomosha san'atini o'rganish, uni zamonaviy sahnada o'rinli va mazmunli qo'llash, bugungi tomoshabinlarga masxarabozlik, qiziqchilik, pantomimadan iborat tarixiy milliy ijrochilik maktabini namoyon etishga qaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sulaymonov M. Muhammadsolining Toshkentga sayohati // O'zAS. – Toshkent, 1993. – № 31.
2. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневеков. – Москва: ГХИЛ, 1976. – 420 с.
3. Salimov O. Kasbim rejissyor. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009. – 187 b.
4. Qodirova S. Komediya san'ati (bosib o'tgan yo'llariga bir nazar) // Istiqlol va milliy teatr. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002. – 235 b.
5. Захава Б. Е. Мастерство актера и режиссера. – Москва: Просвещение, 1978. – 334 с.